

DİN VE DEVLET AYRILIĞI

Prof. Dr. İlhan Arsel'in, 1959/1960 ders
yılına açış dersi.

Bugünkü dersimizin mevzuu «Din ve Devlet ayrılığı» dir.

Bu dersimizde :

- Din'in, neden dolayı geçmiş asırlar boyunca devlet hayatının tanzimi ve siyasî iktidarın istimâli mevzuunda tesir icra ettiğini,
- Din ve devlet ayrılığı zaruretini doğuran sebeplerin neler olduğunu,
- Din ve devlet ayrılığından ne anlaşılmalı gerektiğini,
- Ve neden dolayı bugün, devlete din izafe eden bir zihniyetle devlet mefhumunun ve demokrasi anlayışının kabili telif olamayacağını,

kısaca tetkike çalışacak ve lâiklik prensibinin Anayasamıza ithali meselesine temas edeceğiz.

***

Din'in temsil ettiği manevi kuvveti ve devlet hayatında işgal ettiği mühim mevkiî izaha çalışan bir Fransız filozofu, Rivarol, vaktiyle şöyle diyordu :

«... Tarih bize şunu hatırlatır ki, barbarlığın DİN ile birlikte bulunduğu her yerde din galip gelir ve felsefe ile (veya mantık ile) birlikte bulunduğu her yerde ise barbarlık muzaffer olur. Bir tek kelime ile felsefe insanları fikir yolu ile ayırır, din ise aynı prensipte, aynı noktada birleştirir. Demek oluyor ki, DİN ile SİYASET arasında ebedî bir akid, bir anlaşma mevcuttur. Eğer tâbir caiz ise denilebilir ki her devlet çapasını semaya fırlatmış, esrarengiz bir gemidir...» Yine bunun gibi Rivarol, «... Felsefenin (mantiğin) en büyük kusuuru, diyordu, doğrudan doğruya kalbe (hissiyata) hitap edemeyişidir. İmdi, mantık insanın bir kısmı ise kalp bütünüdür. Bundan dolayı değil midir ki din, en fena ve en iptidai şekliyle dahi siyasî nizamın tesisine felsefeden daha müessirdir ve umumiyetle insan tabına daha uygundur; çünkü din, insana, bütün mantığıyla değil, fakat bütün kalbiyle Allah'ı sevmesini emreder, yani bizi mantık denilen - muhakeme eden, yani gayrı müsavi ve mahdud olan - tarafımızla değil, fakat bütün insanlar için, aşağı yukarı, aynı olan hudutsuz ve hassas tarafımızla ele alır.»

Bu satırlar bize din'in neden dolayı uzun asırlar boyunca gerek garp ve gerek şark memleketlerinde, devlet hayatının tanzimi ve cemiyet nizamının tesis ve idamesi bakımından yegâne vasita rolünü oynamış olduğunu ve halen de bir çok memleketlerde oynamakta olduğunu en güzel bir şekilde ifade etmektedir.

Filhakika, Tocqueville'in de dediği gibi, tarih boyunca DİNİ iktidarın devamlılığını sağlayan bir unsur olmuştur. Tarihte mutlakiyet hükümetlerini uzun zaman yaşatan şey, şiddet - cebir - ve maddî korkudan ziyade asıl DİN olmuştur. Çıplak ve kuru kuvvet hiçbir zaman daimilik vasfı arz edememiştir; o ancak din kisvesine bürünerek, dine dayanarak, din sayesinde hükmünü devamlı bir şekilde icra edebilmiştir. Din, böylece, siyasî otoritenin dayanağı vazifesini ifa etmiş ve siyasî teşkilâtın işlemlerini sağlamıştır. Bundan dolayıdır ki asırlar boyunca DİN ve DEVLET'in birlikte olması keyfiyetinden başka bir çare akla gelmemiştir.

Din bu işi en iyi bir şekilde görmüştür; çünkü siyasî iktidarı elinde bulunduranlar için bu kuvveti en kolay ve en müessir bir şekilde istimâl etmek, insanların mantığına değil, fakat hissiyatına hükmetmekle mümkün olmuştur. Hissiyat mantığa takaddüm ettiği müddetçe aklın mevcudiyeti bir mâna ifade etmez. Yani akıl dediğimiz şey, kalbin esaretinden kurtulamadığı ve irade ve şuurun hâkimiyeti kurulamadığı müddetçe insanları koyun sürüleri gibi istenilen istikamette sürüklemek kaabildir. **İşte DİN, K a l b yolu ile, halk kitlelerinin bu şekilde sürü misâli idare edilmeleri kolaylığını yaratmıştır.**

Fakat şu da bir hakikattir ki, Din bu işi aklın ve zekânın henüz istiklâlî sahibi olmadığı ve dinî taassubun fikir ve vicdanları baskı altında tuttuğu devirler boyunca, yani halk kitlelerinin cehalet içerisinde yaşamış olduğu devirler boyunca görmüştür. Daha başka bir deyimle bu hal, insan aklının şe şuurunun, dogmatizmden ve mistisizmden kurtularak hür bir faaliyet çağına girdiği XVIII ci yüzyılın sonlarına kadar sürmüştür. Malûmdur ki «halk hâkimiyeti», «millî hâkimiyet» ve ferdiyetçilik prensipleri bilhassa bu devir boyunca işlenmiş, ve hâkimiyetin menşeinin beşerî olduğu ve halk topluluklarının kendi kendilerini idare edebilecek şuur ve iradeye sahip buldukları hakikati ilmi bir şekilde bu devirde izah edilmiş ve nihayet din'in, insanın münhasıran iç âlemini ilgilendiren bir şey olduğu şuru bu devirde uyanmıştır.

Evet, ancak XVIIIci yüzyıl sonlarından itibaren ki DİN ve DEVLET ayrılığı esasının, yani lâiklik prensibinin, tatbik edilmeğe başlandığını görmekteyiz.

Din ve Devlet ayrılığı esasının tatbikat bakımından yer etmesinde rol oynayan hakikî sebepleri kanaatımızca iki grupta toplamak mümkündür:

a) XVII ci ve XVIII ci yüzyıl mütefekkirlerinin insan irade ve aklına ve hay-

siyetine tanıdıkları yüksek değer, ve vicdan ve fikir hürriyetleri adına giriştikleri insaniyetperver mücadele

b) Din ve Devlet işlerinin birlikte yürütüldüğü ve devlete din izafe olunduğu eski ve yeni devirlerin acı hâtıraları.

Klâsik Demokrasinin fikrî kaynaklarını işleyen XVII ci ve XVIII ci yüzyıl mütefekkirleri dünyevî nizamın tesis ve idamesinde en meşru unsurun din değil, fakat akıl ve irade olacağı itminanı ile akıl ve iradeyi hâkim kılmaktan ve dolayısıyla «halk hâkimiyeti» veya «millî hâkimiyet» prensiplerini işlemekten başka bir çare olamayacağını düşünmüşler ve hakiki ve devamlı bir iktidara ancak iradelerin HÜR bir şekilde iştirakiyle rastlanabileceği tezini savunmuşlardır. İrade ve şura sahip insanın kendi kendisini hür bir şekilde idare etme kaabiliyet ve benliğine malik bir varlık olduğu hâkikatını savunan bu mütefekkilere göre insanın en mukaddes haklarından birisi hayat ve kâinat ve Allah hakkında serbestçe düşünmek, düşündüğünü söz ve yazı ile ifade etmek, düşündüğü şekilde inanmak, ve inandığı şekilde hareket etmek hürriyeti idi. Bir insan için, kendi cismanî mevcudiyetine sahip olmamak ne kadar menfur bir haksızlık ise, bu hürriyetten, yani fikir ve vicdan hürriyetinden mahrum olmak da aynı derecede menfur bir esaret idi. Bu keyfiyet, yani fikir ve vicdan hürriyetine sahip olmama keyfiyeti, insan varlığı için bir zillet ve beşeriyet için bir seyn idi (1).

Fikrî ve manevî kaynaklarını bu inanışta bulan garp memleketleri, ve daha doğrusu garp memleketleri içerisinde din ve devlet ayrılığı zaruretinin ilk def'a hisseden A.B.D., ve Fransa gibi memleketler Din ve Devlet işlerinin müşterek görüldüğü ve devletin resmî dininin mevcut olduğu eski ve yeni devirlerin acı hâtıralarıyla de meşbu idiler.

Bilindiği üzere Avrupadan Amerikaya ilk hicret edenler, yaşadıkları memleketlerden birçok sebepler tahtında uzaklaşmışlardı ve bu sebeplerin de başında, bağlı olmadıkları - inanmadıkları bir dini kendilerine cebren tahmile matuf kanunlardan kurtulmak arzusu olmuştu. Filhakika Şimalî Amerika kıtasının kolonizasyonuna takaddüm eden tarihler, Avrupa memleketlerinde zulüm, işkençe ve huzursuzluklara sahne olan devirlerdi. Bütün bu karışıklıkların menbaı da, her memlekette, devletin resmen tanıdığı ve himaye ettiği din ve mezheplerin, bir yandan siyasî ve bir yandan da manevî üstünlüğü muhafaza ve idame gayretleri olmuştu. Muhtelif devirlerde ve muhtelif memleketlerde kilise, devlet otoritesinin yardımıyla, kendisine mensup olmayan gruplar üzerinde vahşiyane tazyiklerde bulunmuş, katolikler protestanlara, protestanlar katoliklere zulmetmiş; bir kısım protestan mezheb, diğer protestan mezhepleri, bir kısım kato-

likler kendi inançlarında olmayan diğer katolik gruplarını, ve nihayet «hristiyan» adı altında Allah'a tapan bütün bu farklı gruplar zaman zaman, hep birlikte, musevilere gadretmişlerdir.

Yine bunun gibi birçok ahvalde klise, Devletle birlik olarak, fertleri şu veya bu dinin veya hattâ mensup buldukları mezhebin âdet ve kaidelerini icraya zorlamış, buna riayet etmeyenleri hapse attırılmış, işkenceye ve ölüme mahkûm ettirmiştir. Bu ağır ve gayri insanî cezaları gerektiren suçlar arasında devlet resmî dinini temsil edenlerin fikir ve görüşlerine iştirak etmemek, din adamlarını tenkid etmek, kliseye gitmemek, dinî merasimlerde hazır bulunmamak, klise doktrinine aykırı fikirler serdetmek, kiliseye malî yardımlarda bulunmamak, veya kliseye yardım babında vaz'olunan vergilerden kaçınmak gibi mahiyeti itibariyle münhasıran vicdan ve fikir hürriyetiyle ilgili olanları vardı. İşte eski devirlerin bu gayri insanî ve gayri ahlâkî usulleri, ilk koloni devirlerinde Amerika kıtasına da nakledilmişti; ilk Amerikan kolonilerinin, İngiliz kırılları tarafından muayyen şahıslar, veya gruplar ve şirketler lehine, yazılı şartlar ve akidler tahtında, tanınmış imtiyazlarla kurulan küçük küçük topluluklar olduğu malûmdur. Kraldan böylece kanun yapmak ve bu kanunları icra ve infaz etmek imtiyazını alan hakik' ve hükmî şahıslar, bu sefâhiyetlere istinaden dinî müesseseler kurmak, klise inşa etmek, dinî inancı ne olursa olsun herkesi bu müesseselerin yardımına mecbur kılmak ve ibadete zorlamak imkânına sahip olmuşlar, ve bu sahadaki gayret ve faaliyetlerini de eski çağların, biraz evvel zikretmiş olduğumuz zulüm ve işkence metodlarıyla yürütmek istemişlerdir.

Bu suretledir ki vatanlarını terkedip yepyeni bir diyara hicret etmiş olan bu gruplar inanmadıkları bir dini kabule zorlanmışlar, ve muayyen bir mahalde ekalliyet teşkil edipte değişik ve farklı itikad ve inanca sahip olanlar, kendi vicdanî ve dinî inançlarına sadık bir şekilde yaşamak ve Allah'a tapmak istemeleri yüzünden zulmedilmişler; yegâne gayesi ve gayreği devlet resmî dinini yaymak ve ona mensup olmayanlar hakkında en ağır ve hakaretamiz lisanla vaizlarda bulunmak, tehditler savurmak olan kliseler için vergi ödemeğe zorlanmışlardı.

Hülâsa bu usuller o derece şümul bulmuş, o derece tahammülfersah bir hale girmişti ki hürriyet aşkıyle vatanlarını terkedip bu yeni topraklara göç eden koloniler halkı için huzur içerisinde yaşamak imkânı kalmamıştı.

İşte gerek bu acı hâtıraların ve duyguların muhassalası olarak ve gerek XVIII ci ve XVIII ci yüzyıl mütefekkirlerinin biraz evvel temas ettiğimiz tesirleri neticesi olarak Amerikalılar devletle din arasında kalın ve aşılmaz bir duvar örülmesi gerektiğini fikrine bağlanmışlardır.

Tarihde ilk defa olmak üzere yazılı anayasa sistemini kabul etmiş olan Amerikalılar, Federal bir devlet halinde birleştikleri andan itibaren, siyasî nizamın aleyhine olabileceği ihtimali vârid olsa dahi, din'in devletle ayrılığını elzem

adedmişler ve bu sebeple siyasi ve içtimai müesseselerini bina ederlerken dinle ilgisi olmayan bir devlet ve siyasetle ilgisi olmayan din müesseseleri tesis etmeği gaye edinmişlerdi. Daha başka bir deyimle din ve devlet müessesesinden herhangi birinin, her ne bahane ile olursa olsun, diğeri için muharrik bir kuvvet olarak istimal edilmemesini sağlamak istemişlerdi. Amerikan Anayasasına babalık etmiş olan Madison, Hamilton, ve Jefferson gibi mütefekkirler, hakikî ve samimî bir din'in hiçbir zaman devletin müzaheret ve yardımına muhtaç olmayacağını, topluluk içerisinde yaşayan fertlerin, dinî inançları ne olursa olsun hiçbir şekil ve suretle ve hiçbir bahane ile din müesseselerinin maddî ve malî yardımına mecbur tutulmayacaklarını, topluluğun en hakikî menfaatlerinin onu terkip eden fertlerin dinî inanç ve itikadlarında hür olmaları bulunduğunu beyan ederlerken beşer hayatını asırlarca huzursuz kılan müsibetlerin, zulüm ve katliâmelerin, «devlet» ve «din» işlerinin birlikte görülmesi ve devlet resmî dininin bizzat devlet marifetiyle kayırılması neticesi olduğunu vatandaşlarına hatırlatırlardı. Onlara göre din ve devlet, ancak kendi sahalarında birbirlerine karşı hür ve müstakil kaldığı takdirde hedef edindikleri gayeye ulaşmak hususunda en verimli faaliyet imkânına kavuşabilirlerdi; ve yine onlara göre devlet, topluluğun ve topluluğu meydana getiren fertlerin sadece dünyevî ihtiyaçlarıyla meşgul bir müessese olmalı ve uhrevî meseleleri ve işleri tamamiyle din müesseselerine bırakmalı idi.

Din ve devlet işlerinin yekdiğerinden mutlak şekilde ayrı kalması gerektiğini âmir hükümlerin Amerikan Anayasasına ithalinde isimlerini zikretmiş olduğumuz bu mütefekkirlerin dahli pek büyük olmuştur. Dediğimiz gibi din ve devlet ayrılığı mevzuunda ilk ve en kat'i adımı, XVIII ci yüzyılın sonlarına doğru, A.B.D. atmış ve denilebilir ki diğerk bütün devletlere bu sahada o önderlik etmiştir.

Din ve devlet ayrılığı dediğimiz şey, yani «Lâiklik» nedir? ve bundan ne anlaşılmalı icabeder?

Bugün modern demokrasiler için temel taş vazifesini gören din ve devlet ayrılığı prensibi, muhtelif anayasalarda «lâiklik» prensibi adı altında yer almıştır! Ne demektir lâiklik esası? Lâiklik prensibi devletin din sahâsı dışında kalması; din işlerine karışmaması; ahalden vergi şeklinde topladığı paralarla — veya devlet bütçesine her ne şekilde olursa olsun giren paralarla — dinî mabedler inşasına kalkışmaması; mevcut din ve mezheplerden herhangi birine malî yardımlarda bulunmaması; bir dinî diğerk bir dine tercih edecek veya kayıracak şekilde kanunlar çıkarmaması; hiç kimseyi muayyen bir dinin icrasına, muayyen bir ibadete veya ayine mecbur kılamaması; hiç kimseyi herhangi bir dine girmekten veya ibadet veya âyinden mahrum kılamaması; hiç kimseyi, bağılı bulunduğu dinî inançları veya dine aykırı fikirleri, ve düşünceleri sebebiyle (meselâ kliseye veya camiye gidip gitmemesi) cezalandıramaması; din

tedrisatını mecburî kılamaması ve hattâ ihtiyarî mahiyette olsa dahi devlet mekteplerinde din dersleri ihdas edememesi; dinî teşekkül ve grupların faaliyetlerine, ister aleni ister gizli, hiçbir şekilde müdahale edememesi; ve bu faaliyetlere hiçbir şekilde iştirak edememesi, demektir.

“ Mutlak lâiklik dediğimiz şey budur; din ve devlet işlerindeki bu mutlak ayrılık anlayışı sayesinde ki, bir cemiyette demokrasi var olabilir.

Lâiklik, dinsizlik demek değildir :

Bu söylediklerimizden çıkan mana şudur ki lâiklik, yani din ve devlet ayrılığı esası, dine karşı husumet veya dinsizlik veya din düşmanlığı manasına gelmez :

— Gelmez, çünkü, bir kere «lâik» mefhumunun ifade ettiği mana bunu icabettirmez. Filhakika «lâik» kelimesi yunanca «laikos» aslından gelme bir kelimedir. Yunanlılar din adamı sıfat ve yetkisini haiz bulunmayan kimselere «laikos» derlerdi. «Laikos» kelimesi ise esasında «halk» anlamına gelen «laos» kelimesinden yapılmıştır. Yani bugün kullanılmakta olan lâik kelimesinin aslı bulunan «laikos» kelimesi, din adamı vasfını haiz olmayan ve daha doğrusu halka mensup, halktan olan, kimselere verilmiş bir isimdir.

Bu kelime müteakip asırlarda da bu manayı muhafaza etmiş ve hıristiyanlıktan evvelki devirlerde münhasıran din adamları dışında kalanları ve hıristiyanlıktan sonra ruhban sınıfı dışında kalanları ifade etmiştir. Demek oluyor ki kelimenin etimolojik manası itibariyle «lâik» tâbirinin, dinsizlikle, din aleyhtarlığı ile, din düşmanlığı ile hiçbir alâka ve münasebeti yoktur. Bu kelime, dediğimiz gibi, menşei itibariyle din adamları kadrosu dışında kalanları tavsif etmek üzere kullanılmıştır.

Rönesanstan sonra felsefî, hukukî ve edebî sahada kullanılmaya başlayan lâiklik tâbiri, mistisizme, doğmatizme ve metafiziğe dayanan dinî görüş yerine, akla, tecrübeye ve müspet ilme dayanan rasyonalizmi ifade eder olmuştur.

Bugün dahi, her ne kadar lâikliğı, dine aykırılık, din aleyhtarlığı, dinsizlik şeklinde kabule meyyal görüşler mevcutsa da, lâik kelimesi menşesindeki bu aslı manaya uygun bir manayı temsil etmektedir. Filhakika bugün lâiklikten anlaşılan şey, devletin dinî inkâr etmesi veya memnu kılması değil, fakat, biraz evvel dediğimiz gibi, devletin din işleri dışında kalması, din hususunda tamamen tarafsız davranması, ve devlet olmak hasebiyle hiçbir din taşımamasıdır; yani devlete din izafe olunamamasıdır... Lâik devlette din ve devlet bir arada, fakat birbirinden ayrı, birbirinin işine müdahale etmez iki ayrı müessese durumundadır. Lâik devlette devlet, din sahasının tamamıyla dışında kalmış olup her vatandaş için vicdan hürriyetinin sağlanması işiyle kendisini vazifeli görür. Devlet, muhtelif ve çeşitli dinlere salık olanlar arasında hiçbir tefrik, hiçbir kayırma yapmaz

ve din işlerinin tanzimini her dine mensup olanların kendi gayret ve faaliyetlerine bırakır. Devlet, kendi topluluğu içerisindeki çeşitli din inanışlarına karşı tarafsızdır. Böylece topluluk içerisinde yaşayıpta muhtelif dinî inanışlara bağlı bulunan fertler din ve vicdan hürriyetine sahiptirler. Buna mukabil din müesseseleri de devletin faaliyetine hiçbir şekilde müdahale etmezler.

Görülüyor ki lâik devlet dinsiz devlet, veya dini inkâr eden, veya vatandaşların dinî akidelerini yok etmeğe çalışan devlet demek değil, fakat kendi mensuplarına, bağlı buldukları dinî inanışlar bakımından tam bir hürriyet ve emniyet sağlayan devlet demektir.

Bundan başka lâik bir devlette din ve devlet birbirlerine karşı cephe almış iki muhasım kuvvet de değildir. Bilâkis bütün mevcut ayrılığa rağmen birbirlerine manevî destek teşkil eden iki kuvvettir. Garp memleketlerini ve bahusus A.B.D. ziyaret etmiş olanlar oradaki insanların kendi dinlerine, dinî âdet ve akidelerine, ve inançlarına, ne derece bağlı olduklarını görmüşlerdir. Fakat dine karşı beslenen bu sevgi ve saygı yanında din ve devlet işlerinin birbirlerine tesir icra etmemesi gerektiği şuuru da köklü bir şekilde yerleşmiştir. Din ve Devlet ayrılığı mevzuunda Amerikan Anayasasında yer alan hükümleri daha bidayetten beri en büyük bir kiskançlıkla tatbik çalışan Amerikan Yüksek Mahkemesi, devlet mekteplerinde ne mecburi ve ne de ihtiyarî mahiyette din derslerinin okutulamayacağını hükme bağlayan bir kararında şunları söylüyor :

«... Biz, Allah'ı en yüksek varlık kabul eden müesseselere bağlı dindar bir milletiz. Her şahsın, kendi inandığı tarz ve usulde ibadet etmesi teminat altına alınmıştır. İnsan nev'inin ruhî ve manevî ihtiyaçlarını karşılayabilecek her çeşit inanış ve akidelere cemiyetimizde yer verilmiştir. Din ve mezheb gruplarından herhangi birine karşı taraftar olmayan, ve bunlardan herbirini kendi mensuplarının himmet ve gayretleriyle ve kendi akideleri gereğince inkişafa sürükleyen hükümet faaliyetlerini destekleriz. Devlet, muhtelif din mezhepleri arasındaki münasebetler muvacehesinde kendi bitaraflığını muhaza etmek mecburiyetindedir; hiç kimseyi muayyen bir dinî inanışa davet edemez; muayyen bir din veya mezhebin icrasını cebri kılamaz; hiç kimseyi klise âyinlerinde hazır bulunmağa, dinî tatilleri kabule, veya din tedrisatını takibe icbar edemez. Fakat bunun yanında devlet, kendisini bir dine alet etme temayülünde olanlara, veya bir dinin icrası için ilticagâh yapmak isteyenlere karşı kapılarını kapamak zorundadır».

Din ve devlet ayrılığı bahsinde en olgun ve en geniş görüşlü bir memleket olarak Amerikayı, Amerikan siyasî hayatını tetkik edenler, pekâlâ müşahade etmişlerdir ki, din ve devletin ayrı ve müstakil kalması mevzuunda en çeyin mücadeleyi yapanlar, hususî hayatlarında son derece dindar, ve mensup oldukları

dinin icaplarını en büyük bir sadakatle yerine getiren kimselerdir. Meselâ Horace Mann, James Madison gibi...

Fakat onlar için din ve devletin ayrı kalması hem siyasi hürriyetlerin ve hem de din ve vicdan hürriyetinin tahakkuku ve yanyana idamesi bakımından şart idi. Din ve devlet müesseselerinin yekdiğerinden ayrı kalmaları lüzumunu belirtirlerken bu suretle din adamlarının çok daha vatansever, ve vatandaşların da çok daha dinlerine bağlı kalabilecekleri inancında şüphesiz ki son derece samimi idiler. Nitekim bu düşünce iledir ki din ve devlet arasında kalın ve aşılmaz bir duvar inşa etmeği zaruri görmüşlerdi.

Bugün için devlete, bahusus demokratik bir devlete din izafe etmek mümkün değildir :

Bugün içinde yaşadığımız devirde, geçmiş yüzyılların gayri insanî ve gayri ahlâkî tedbirlerinin bahis mevzuu olamayacağı bir vakıa olmakla beraber din ve devlet ayrılığı esasını aklın hâkimiyetinden çıkarmak mümkündür. Yani insan şuurunun ve idrakinin temsil ettiği tekâmül sebebiyle din ve devletin birlikte olması bugün için mümkün değildir. Daha başka bir deyişle, din ve devlet ayrılığını bugün için zarurî kılan şey, insanların dinî inançları ve düşünceleri sebebiyle zulüm ve işkenceye maruz kalmaları tehlikesi değil, fakat akli selimin icabatıdır.

Bugün için artık devlete din izafe eden bir zihniyetle devlet mefhumunu ve bilhassa demokrasiyi kabili telif kılmak imkânı yoktur.

— Yoktur, çünkü, bir kere devlete din izafe etmek, devletin tarifi ve unsurları ile bağdaşamaz. Zira devleti meydana getiren unsurlardan en mühimmi ve aslisi, t o p l u l u k unsurudur. Topluluk olmadan devlet denilen şey varlık iktisap etmiş olamaz. Topluluk ise, aynı millî câmia içerisinde birlikte yaşama şuurunu kazanmış fertlerden meydana gelen bir heyettir. Bir devlet topluluğunu, bugün, aynı dine mensup insanlar heyeti mecmuu şeklinde tarif ve izaha imkân yoktur.

Bugün aynı dine mensup çeşitli devlet toplulukları yanında çeşitli dinlere mensup insan gruplarından meydana gelmiş devletleri misâl göstermek kâfidir.

Devlete din izafe etmekle devletin sahibinin muayyen bir dinî inanışa bağlı insanlar çoğunluğu olduğu söylenmek isteniyorsa bu hata olur, çünkü her devlette o devletin sahibi aslisi, dinî inanışı ne olursa olsun, millet halinde yaşama olgunluğunu kazanmış olan topluluğun heyeti umumiyesidir; devletin iradesi bu topluluğu meydana getiren insanların iradeleri muhassasıdır.

Binaenaleyh devlete din izafe etmek suretiyle devletin sahibinin muayyen

bir dinî inanışa salık kimseler olduğunu iddiaya kalkışmak, bu dinî inanıştan başka inanışlara bağlı olan diğer insan gruplarını inkâr etmek, yani millet unsuru parçalamak ve devlet iradesini yok etmek olur.

Unutmamak lâzımdır ki vatan denilen topraklar üzerinde yaşayan insanları bu topraklara bağlayacak ve bu topraklar için onları her türlü fedakârlığa sürükleyecek yegâne şey din birliği değil, fakat dinî inanış ve itikadları ne olursa olsun, devlet karşısında herkesin sadece vatandaş olarak müsavi muamele görmesi keyfiyetidir.

Vatana bağlılığın ve millî birliğin ilk şartı din birliğinin mevcut olması değil, fakat devletin, fertlerin uhrevî âlemlerine karışmıyarak sadece dünyevî nizamı tanzim işiyle uğraşmasıdır. Bir devlet topluluğu içerisinde yaşayan kimselerin çeşitli ve farklı dinî inanışlara bağlı olmaları keyfiyeti o topluluğun tecezziye uğraması neticesini asla doğurmaz ve doğurmamıştır. Dinî inanışlarda ayrı ve farklı insanlar, müşterek refah ve saadetin temini gayesinde birleşmiş olabilirler. İşte devlet bu gayenin istihsalini sağlayacak olan müessesedir (Mese-lâ A.B.D...)

Bundan çıkaracağımız netice o'dur ki, bir topluluğu teşkil eden insanların dinî inanışları ne olursa olsun, devlet bu mevzuda bitaraf kaldığı müddetçe millî birlik teessüs etmiş olur, aksi takdirde, yani devletin bu dinî inanışlardan birini diğerlerine karşı himaye veya siyanet etmesi halinde, millî birliğin tecezziye uğraması mukadderdir.

— Saniyen, demokratik bir devlet, Atatürk'ün dediği gibi, hürriyeti efkâra riayetkâr bir devlettir. Zira demokrasi, bizatihi ifade ettiği mana itibariyle bir hürriyet rejimidir; vatandaşlara mümkün olabilen en geniş hürriyeti sağlayan bir rejimdir. Demokratik bir devlette devlet, ancak toplum hayatının anarşiye düşmesini önlemeğe matuf bir nizamı, yani dünyevî nizamı tesis maksadiyle bazı hürriyetlerimizi ayarlar.

Fakat bu ayarladığı hürriyetler bizim iç âlemimizi ilgilendiren hürriyetler değildir ve olamaz. Allah'la bizim aramızdaki bağları tesis ve tanzime matuf bir selâhiyetle devlet karşımıza çıkamaz. Allah'a inanmak veya inanmamak, veya şu veya bu şekil altında inanmak hürriyetimizle, Allah'a nyiaz veya küfür etmek serbestimiz ve mesuliyetimizle devletin ilgisi yoktur, ve olamaz. İrade ve şuura malik insan kendi iç âlemiyle, yani dinî inançlarıyla başbaşa ve yapayalnızdır. Ferdin dinî inançlarının, cemiyetin siyasî hayatıyla ilgisi yoktur. Devlet, dediğimiz gibi, sadece dünyevî nizamı tesis ve idame maksadiyle kurulmuştur ve mevcudiyetinin meşruiyeti de bununla kaimdir.

İşte devlet bu dünyevî nizam ile ilgisi bulunan hürriyetlerimizi ayarlamak

durumundadır ve demokratik bir devlette bu hürriyetler asgarî haddin de-
nunda olmak üzere kısıtlanır.

Devletin din ile alâkası olmaması bu bakımdan şarttır, çünkü devletin din-
den ayrı olması sayesinde ki fert, din ve vicdan hürriyetine sahip olabilecektir.
Devlet ancak lâik bir devlet olduğu takdirde, yani dinle ilgisi olmadığı tak-
dirde, yani fertleri dinî inanç ve fikirlerinde hür ve serbest bıraktığı takdirde,
bu hürriyet mevcut olur.

Demek oluyor ki devlete din izafe eden bir zihniyetle demokrasi rejimini
kabili telif kılmak mümkün değildir. Evet demokratik bir devlette, her ne kadar
çoğunluğun iradesi cari ve hâkim olmak icabederse de bu irade, azınlığın mu-
kaddes sayılan ve dokunulmaması gereken hak ve hürriyetleri sahasına müda-
hale edemez. Ettiği takdirde demokratik bir devlet olmaktan çıkar. Binaenaleyh
çoğunluğu teşkil eden fertlerin salik buldukları bir dini devlete izafe etmek
demek, başka bir dinî inanışa bağlı olanları hiçe saymak demek olur ki, bu da
azınlığın hak ve hürriyetlerini bilmemezlikten gelmek olur.

Ve nihayet şu noktayı da belirtmek gerekir ki devlet, manevî şahsiyete
malik bir varlıktır; bu itibarla bizatihi mücerred bir mefhumdur. Din ise hakikî
şahıs olan insan vicdanına has bir şeydir. Binaenaleyh bu bakımdan da devlete
din izafe edilememek icabeder.

Anayasamız ve «Lâiklik» esası :

Din ve devletin mutlak ayrılığı esası, biraz evvel de belirtmiş olduğumuz
üzere, ilk def'a A.B.D. Anayasası ile kabul ve tatbik edilmiş ve bu esas, o
günden bu yana fasılasız olarak Amerika'da tatbik edilegelmiştir. Avrupa mem-
leketleri arasında Fransa,ki 1789 ihtilâlinde sonra din ve devlet ayrılığı esasını
dünyaya ilân etmişti, Almanya, İsviçre gibi memleketler ve daha pek çok mem-
leketler lâiklik esasını kabul etmişlerdir. Bazı Avrupa memleketlerinde her ne
kadar devletin resmî bir dini mevcut ise de sair bütün dinler serbest kılınmış olup
din ve vicdan hürriyeti tam bir şekilde teminata bağlanmıştır. Buna mukabil
İslâm memleketlerinde umumiyetle devlete din izafe olduğu müşahede edil-
mektedir.

Memleketimize gelince : Din ve devlet ayrılığı esası, yani lâiklik prensibi,
memleketimizde Cumhuriyet devrinin bir eseri olarak ortaya çıkmıştır. Bilindiği
üzere Osmanlı İmparatorluğu aşağı yukarı 5 asır boyunca teokratik bir Devlet
olarak yaşamış ve DİN, pek menfi bir şekilde memleket işlerine müessir ve âmil
olmuştur. Bundan da memleketin ne kadar zarar gördüğü ve ne felâketlere uğ-
radığı hepimizce malûmdur.

Evet, her ne kadar tarihimizde, devlet dinine mensup olmayanların garpta
olduğu şekilde işkence ve zulme mahkûm edildikleri, veya İslâm dininden ol-

mâyanların islâmî kabule mecbur kılındıkları, veyahutta gayri müslim denilen sınıfların kendi inandıkları dinde serbestçe ibadet etmelerinin yasak edildiği öyle pek görülüş değilse de biz müsamahakârsızlığı asıl kendi din adamlarımızdan ve millî müsibetleri de dinin devlet işlerine karışması yüzünden görmüşüzdür.

Osmanlı Padişahları için DİN, siyasi nizami kolayca tesis edebilmek ve iktidarı keyfi ve hudutsuz bir şekilde istimâl edebilmek için en mükemmel bir vasıta olmuştur. Garp memleketlerinde din adamları ferdin mukaddes varlığını Devlete karşı bir kıymet olarak dikerek devlet iktidarını takyide çalışırken ve istibdat rejimlerine karşı direnirlerken Osmanlı İmparatorluğunun hiçbir devrinde din adamlarının buna benzer hareketlerine rastlanmamıştır. Hiçbir din adamı ferdin « i n s a n » olarak değer taşıdığı ve devletin bu insanlık değerine saygı göstermesi gerektiği fikrini müdafaa etmemiş, ve daha doğrusu müdafaa etmeği aklından geçirmemiştir.

Garp memleketlerinde hürriyet, DİN'de, kendi mücadele ve muzafferiyetlerinin arkadaşlığını, ve haklarının ilâhî menşei bulurken bizde, aksine, din, istibdat rejiminin en korkunç şekliyle yaşamasını sağlamıştır.

«Lâiklik» prensibinin 1937 tarihinde B.M. Meclisinde müzakeresi sırasında bir mebusun dediği gibi: «Eğer Türkün yolu başka yerlerden geçseydi ve orta asırlardaki zamanlarda kendi bildiği, kendi yaptığı kanunlarla idare etseydi Devlet ve millet iradesini mistik ve dogmatik esaslara bağlamasaydı, ilk zamanlarda ve Osmanlıların ilk devirlerinde olduğu gibi kendini kendi kanunları ve usulleri ile idare etseydi bugün bulunduğundan daha çok ileri gider ve medeniyete daha çok hizmet ederdi.»

Her ne kadar «Hâkimiyeti Millîye» prensibi, millî mücadelenin daha ilk anlarından itibaren ele alınmış ve ilâhî hukuk fikrine dayanan saltanat müessesesine karşı Atatürk tarafından bir silâh olarak kullanılmış ise de hâkimiyeti millîye prensibinin tabii bir neticesi olmak icabeden «Lâiklik» esasî öyle hemen bir anda kabul edilmiş değildir.

1924 tarihli bugünkü Teşkilâtı Esasiye Kanunumuzun 2 nci maddesi ilk kabul edilmiş olduğu şekliyle «Türkiye Devletinin dini, Dini İslâmdir» ibaresini ihtiva etmekteydi.

Atatürk'ün «Büyük Nutuk'ta da söylediği gibi «lâik» hükûmet tâbirinden dinsizlik mânâsı çıkarmağa mütemayil ve vesileci olanlara fırsat vermemek maksadıyledir ki «Türkiye Devletinin dini, Dini İslâmdir» cümlesinin kanunun 2 nci maddesine ithaline o gün için müsaade olunmuştu.

Haddizatında Atatürk, devlete din izafe eden böyle bir hükümün Teşkilâtı Esasiye Kanununda yer alması keyfiyetini yeni Türkiye Devletinin ve Cumhuriyet idaresinin asrî karakteriyle kabili telif görmemekteydi. «Çünkü, diyordu, tebaası

meyanında edvanı muhtelifeye mensub anâsır bulunan ve her din mensubu hakkında adilâne ve bitarafane muamelede bulunmaya ve mahkemelerinde tebaası ve ecanib hakkında siyanen tatbiki adaletle mükellef olan bir hükûmet, hürriyeti efkâr ve vicdana riayete mecburdur. Hükûmetin bu tabîî sıfatının şüpheli mâna atfına sebep olacak sıfatlarla takyidedilmesi elbette doğru değildir. -Türkiye Devletinin resmî dili Türkçedir - dediğimiz zaman, bunu herkes anlar; hükûmetle muamelâtı resmîyede Türk dilinin cari olması lüzumunu herkes tabîî bulur. Fakat -Türkiye Devletinin dini, Dini İslâmdır - cümlesi aynı suretle mi te-fehüm ve kabul edilecektir? Bu bittabi izah ve tefsire muhtaçtır»:

Bu sözleriyle Atatürk, devlet ve hükûmetin din ve vicdan hürriyetine riayetle mukayyet ve mükellef olduğunu, ve hükûmetin hiç kimseyi, itikadı ve düşünceleri dairesinde ve herhangi bir mesele hakkında ortaya bir fikir atmadan men ve tecziye edemeyeceğini, söylemek istiyor ve bunun da ancak devlete din izafe etmemekle mümkün olabileceğini düşünüyordu.

Fakat biraz biraz evvel de işaret ettiğimiz üzere Atatürk, bu sözlerin o günkü şeraite göre ağzından çıkmasını henüz istemiyor ve hâkimiyeti milliyeyi ve vicdan hürriyetini yok etmeğe matuf ve Teşkilâtı Esasiye Kanununun 2 nci maddesini, bu sebeble, «bimâna» kılan bu tâbirin ilk münasip fırsatta metinden çıkartılmasını düşünüyordu.

Nitekim bir kaç sene sonra, 1928 tarihinde, «Türkiye Devletinin dini, Dini İslâmdır» tâbiri Teşkilâtı Esasiye Kanunumuzun 2 nci maddesi hükmünden çıkarılmış ve 1937 tarihinde de aynı madde metnine «lâik» kelimesi ilâve olunmak suretiyle temel kanunumuzun bu maddesi, itikad ve vicdan hürriyeti bakımından mutlak bir huzura muhtaç fertlerden müteşekkil medenî bir câmia ile kabili telif şekle sokulmuştur.

Devlet ve din ayrılığı esası ileri, olgun, ve gelişmiş bir zihniyetin ifadesidir. İnkılâplarımız içerisinde bizi en ileri medeniyet seviyesine namzet kılanı; din ve devlet ayrılığı mevzuunda kabul ettiğimiz bu lâiklik prensibidir.

Devlet tâbirini din kisvesine bürüyerek igfale çalışan zihniyeti kökünden yok etmeğe matuf bu büyük inkılâbımızın, hiçbir tehlikeye maruz kalmadan, bundan böyle de gelişip gideceğinden emin bulunmaktayız.

Emin bulunmaktayız, çünkü İtalyan mütefekkirlerinden Del Vecchio'nun dediği gibi, «Tabiatı icabı namütenahi derecede kaabiliyetli bir insan ruh ve dimağı mevcut oldukça, gerileme ve irtica hiçbir zaman muzaffer olamayacaktır».